

GJUROV VIKTOR

Egy elfelejtett térképész – Kanitz Fülöp Félix, „a Balkán Kolumbusza”

Immáron hatvan éve, hogy Kanitz Fülöp Félix munkássága a feledés homályába merült. Munkásságának elismeréseként a párizsi földrajzi kongresszuson 1876-ban kitüntették (az általa készített Bulgária térképért), ugyanígy a következő évben a moszkvai antropológiai kongresszuson is. Az orosz vezérkar és parancsnokai ezt a térképet használták az 1877–78-as orosz–török háborúban, ami nagyban hozzájárult a hadműveletek sikeréhez. A térképet az orosz mértékegységek alapján készítették el, 1:300 000 nagyságban. Ez érdemei miatt Kanitzot II. Sándor orosz cár kitüntette a Szt. Sztaniszlav érdemjellel. A következő év elején I. Ferenc József Kanitz Fülöp Félixet, mint a Magyar Földrajzi Társaság tagját, a földrajz terén elért eredményeiért magyar királyi tanácsossá nevezte ki. Az 1869-ben alapított Bolgár Tudományos Akadémia 1881-ben tiszteletbeli tagjává választotta. 1883-ban, utolsó látogatása alkalmával, a Szófiában Sándor fejedelem által adományozott érdemjel átvételekor tört meg ez az elismerési folyamat. Ennek okát a még ebben az évben felerősödő orosz intrikákban találhatjuk meg. Az orosz vezetés mint tudóst, a legnagyobb kitüntetéssel fogadta Kanitzot, de sohasem tudták megbocsátani neki, hogy nem állt politikájuk szolgálatában. Azon politika szolgálatában, amelynek elsődleges célja az orosz befolyás végsőig való növelése és kiterjesztése a Balkán-félszigetre, amellyel Kanitz már nem tudott azonosulni. Emiatt is Kanitz 1883-tól haláláig nem lépett arra a földre, amelyet ő fedezett fel Európa számára.

Elfeledéséhez hozzájárult az is, hogy munkáját külön könyvben 1932-ben magyarul és 1936-ban bolgárul értékelte és közreadta dr. Fehér Géza, akiről 1944 után mind Magyarországon, mind Bulgáriában mélyen hallgattak. Az akkori helyzetet jól tükrözi Todor Pavlovnak, a Bolgár Tudományos Akadémia elnökének 1947-ben felolvasott megnyitó beszéde, amelyben dr. Fehér Gézát uszítóan rágalmazta, annak ellenére, hogy ő két évtizeden át többet tett a bolgár népért, mint bárki más.

Próbáljuk meg ennek a sok ellentmondással teli utazónak az életútját felvázolni. Kanitz Félix jómódú óbudai kereskedő családban született a reformkorszak Magyarországon. E korszakra a politikai és szellemi mozgalmak előretörése volt a jellemző. A gyermek Kanitznak már korán művészi hajlamai voltak, így nem érzett késztetést arra, hogy folytassa apja kereskedői tevékenységét.

1842-ben elvégezte az „Őfelsége szabadalmazta izraelita rendes tanodá”-t. Anyja ekkor halt meg, apja már előbb. A következő év tavaszán, 14 éves korában beállt Grimm Vince litográfiai intézetébe „Graveur Praktikant”-nak. Mestere, Grimm Vince, maga is nagyon művelt s a magyar művészvilágban szerepet játszó ember volt. A szabadságharcban tevékenyen részt vevő Grimm Vince háza tudósok és művészek gyakori találkozóhelye volt, akik közül különösen kettő hatott

Kanitzra: József nádor legkisebb fiának, József főhercegnek a nevelője, *Hanfler József Vince*, az ismert topográfus és etnográfus és *Kiss Ferenc*, a kiváló régész. Az utóbbi számára Kanitz már 1845-ben elkészítette néhány archeológiai illusztráció rajzát és kővésetét. Még ebben az évben Grimm fuzionált *Walzel Ágosttal*, s az utóbbi vette át a vezetést. Kanitz továbbra is ott maradt egészen 1847-ig. Ekkor a lipcsei *Illustirte Zeitung* munkatársa lett, s az is maradt élete végéig. Kanitz közreműködését szívesen fogadta az *Illustirte Zeitung* szerkesztősége, annál is inkább, mert ő folyton tanult: nemcsak művészettörténeti ismereteit növelte, de általános műveltségét is. Nyugat-Európában utazgatott. Különösen Münchenben és Nürnbergben tartózkodott hosszabb ideig.

Rajzolótehetségét, képzettségét és nagy műveltségét az *Illustirte Zeitung*nál azzal jutalmazták, hogy 1856 novemberében őt küldték ki a Ferenc József és Erzsébet olaszországi utazásairól szóló tudósítások illusztrációinak elkészítésére és a császári pár kíséretére. Ez az út 1856. november 17-től a következő év márciusáig tartott. Az utazás célja az olasz nép megnyerése volt.

Négyéves gyakorlati tanulás után nyolc évig elméleti tudását egészítette ki Kanitz. Művészettörténeti tanulmányait Bécs, München, Nürnberg és Drezda legkiválóbb iskoláiban végezte.

Olaszországi útjáról visszatérve, a következő évben ismét nagy feladattal bízta meg az *Illustirte Zeitung*, amely sorsdöntő lett Kanitz életében. 1858-ban a Nyugat-Balkán népei a török elnyomás láncait próbálták magukról lerázni, és ez felkeltette Európa rokonszenvét. Kanitz beutazta a harcok színtereit, járt Boszniában, Hercegovinában, Montenegróban, majd Dalmáciában is. Az ezekről az utazásairól írt cikkei és rajzai 1858–59-ben jelentek meg az *Illustirte Zeitung*ban „*Reiseskizze aus Bosnien und Montenegro*” címen.

Ez a nyugat-balkáni útja nemcsak azért volt fontos, mert innen igen értékes rajzokat közölt, de főleg azért, mert ekkor látta világosan először, hogy milyen hiányosak az európai tudománynak a Balkánra vonatkozó ismeretei.

Így Kanitz műveiben, cikkeiben a Balkán népei érdekében is szót emelt, leírva néprajzi szokásaikat, nehéz életüket, szószólójukká vált Európában, amelyet ez időben élénken foglalkoztatott a hanyatló török birodalom népeinek sorsa, a „Balkán kérdés”.

A szerb határvárosból, Alexinacból indult el Kanitz és 1860. július 11-én lépett bolgár földre. Nisbe érkezésének első napjaiban rögtön szemtanúként ítéltette meg a Bulgáriában uralkodó politikai helyzetet, valamint a bolgár nép küzdelmét, amelynek célja a bolgár pravoszláv egyház nemzeti önállóságának visszaállítása volt. Ez tíz év alatt sikerült is. Az utóbbi a bolgár nép szabadságharcának részét képezte az oszmán birodalmi hódoltság megtörése érdekében.

Kanitz Félix, járva az országot érzékelte, hogy a bolgár népet tudatosan tartják azon a szinten, amelyen ő is látta. Mivel első útján sok kellemetlensége volt a helyi hatóságokkal, következő bulgáriai útjaira elsősorban ajánlólevélre volt szüksége. Az osztrák–magyar nagykövetség útján egy „óriási, a konstantinápolyi kalligráfiának becsületére válható szultáni fermán”-t sikerült kieszközölnie. Így, ha beérkezett valamelyik kerület székhelyére, elsősorban a kormányzó-pasát látogatta meg a konzul kíséretében. A pasák ünnepélyes ceremóniák között fogadták és a szokásos keleti udvariassággal kínálgatták, s kiállítottak neki egy „bujuruldu”-t, amely a valia hivatalnokainak meghagyta, hogy a konstantinápolyi fermánt tartsák tiszteletben.

Ebben az időben járja be a Vidin és Timok közötti területet és ennek során jut el Belogradcsikba is, ahol megragadja a festői sziklavilág csodás panorámája. Ezt nemcsak geológiai szempontból nézi, hanem az erődítményt is lerajzolva, annak római eredetét is megállapítja. Napi- és hetilapokban addig megjelent rajzai és cikkei után még abban az évben kiadta első nagyobb dolgozatát Bulgáriáról „*Bulgarische Fragmente*” címen.

1862-ben tér vissza Bulgáriába, miután 1000 ezüst forint ösztöndíjat kap az Osztrák Tudományos Akadémia szlavisztikai osztályától. Ismét elutazik Vidinbe, ahol az akkor még meglevő Arzenálban látja még az 1849-ben Kossuth-tal török földre menekült honvédek fegyvereit és a magyar honvédsírok keresztjeit is.

Nem kevesebb erőfeszítés és tudásvágy hajtotta Kanitzot, hogy felkutassa a régészeti emlékeket Bulgáriában, amelyek nagy érdeklődésre tettek szert az egész világon. Sikerült feltárnia 1864-ben római kori falvak, helyőrségek, utak maradványait. Szeme előtt tárultak fel a régi római,

bizánci és bolgár kultúrák, civilizációk emlékei. Még első útja során meghatározza azt a helyet, ahol Nagy Sándor született – Naissus városát (ma Nis). Sikerült beazonosítani Ratiariát Arcsar faluval (vidini tartomány), fáradhatatlanul kutatta fel az írásos emlékeket, amelyek közül a legfontosabbakat elküldte önzetlenül *Theodor Mommsen* (1817–1903) professzornak Berlinbe. Mommsen ezeket egy nagy gyűjteményben, a „Corpus Inscriptionum Latinarum” című munkájában adta közre 1863-ban.

Még ebben az évben I. Ferenc József nagyobb összegű támogatást biztosít Kanitz balkáni kutatómunkájának folytatásához.

Csillapíthatatlan érdeklődés vonzotta Kanitzot Nikopoliszhoz, ahhoz a városhoz, amelyet Traianus császár 102-ben alapított és amelyet eltűntnek tartottak. A római császár a Duna túlsó partján élő dákok felett aratott győzelem emlékére emelte a pompás várost, Nicopolis ad Istrumnak nevezte, azaz Dunai győzelem városának. Az energikus utazó szétoszlatta a kételyeket a régészek soraiban a város elhelyezkedésének meghatározásában azzal a megtalált felirattal, amely vitathatatlanul bebizonyítja Nikopolisz város helyét a Nikjup falunál.

Ezenfelül Kanitz végigjárta az óbolgár kultúra három központját is: Pliszkát, Madarát és Preszlávot. Részletes vázlatokat és feljegyzéseket készített, így ő volt az első, aki a világ tudomására hozta a bolgár nép történelmi múlt eme emlékeinek létezését. Tarnovoban, a második bolgár állam fővárosában is kutatta Kanitz a múlt emlékeit. Leírta és lerajzolta a Caravec dombon lévő templomok romjait, ahol a bolgár cárok palotája volt. „Az óbolgár emlékek Tarnovoban” című munkájával kapcsolatos, 1867. március 22-én megjelent recenzióban többek között ez olvasható: „A művészettörténeti kutatásai korlátok közé szorultak, de ezek így is bizonyítják azt a figyelemre méltó tényt, hogy az óbolgár emlékekre semmilyen nyugati befolyás nem gyakorolt hatást, miként ez tapasztalható a szerb építészetnél is, mert a kiinduló pont a bizánci hagyományok voltak.”

Fölöttébb érdekes kérelmet nyújtott be Kanitz a filozófiai-történelmi osztályra 1868. június 8-án. Ebben megemlíti, hogy a támogatásra az Osztrák Tudományos Akadémia részéről azért volna szüksége, mert tanulmányutat tervez az addig majdnem ismeretlen bolgár területre, amely Lom, Nikopol, Lovecs, Szamokov, Szófia és Pirok között fekszik. Továbbá kifejezi szándékát e vidék többszöri beutazására az elvárható történelmi, régészeti és topográfiai kutatások miatt. Emellett annak az elhatározásának adott hangot, hogy a Balkán hegység szorosait is tanulmányozná. Így céljai között szerepelt az Iszkar folyó balkáni szorosa és Plevén, Ihtaman, Vraca, Berkovica, Csiprovac városok is. Tudományos megfigyeléseit térképekkel és illusztrációkkal tervezte dokumentálni, majd nyomdakészen leadni az Akadémiai Értesítőnek.

Az írásban beadott kérelmet Kanitz olyan gondolatsorral fejezi be, amely megcáfolja azokat az értékeléseket, melyek szerint tevékenysége politikailag motiválva volt. „Úgy vélem, nem kell hangsúlyoznom a szomszédos dunai országok azon megnövekedett jelentőségét, amellyel bírnak az utóbbi években. Ugyanakkor bizonyos, hogy csak a tiszta tudományos érdeklődés, a tudományos kutatás esik egybe Ausztria saját érdekével.”

1864-ben Kanitz először vág át a Balkán hegységen a legnyugatibb pontjánál és közel tíz éven át tanulmányozza. Miután tizennyolcszor a különböző átjárókon átkelt a hegyvonulaton a Fekete tengertől, az Emine hegységnél végez földrajzi méréseket. 1874. augusztus 4-én Kanitz a legapróbb részletességgel kitanulmányozza a hegy sajátosságait, 30 átjárót számol meg, az egész hegyvonulatot három részre osztja be – keleti, közép- és nyugati részre – geológiai, éghajlati szempontból és vegetáció szerint. Egyben megállapította, hogy csak az Iszkar folyó folyik keresztül a hegyen. Ezzel egyidejűleg alaposan megfigyelte az ösvényeket és utakat, majd ezeket mind felrajzolta az általa készített térképre. Nagy türelemmel jegyezte fel a Dunától kezdve a Balkán hegység területén lévő összes folyó sajátosságait is. 283 magassági pontot mért meg ezen a területen, feltüntetve a szénlelőhelyeket, összegezte a terület éghajlatát, gyógyvizeit, flóráját és faunáját.

Az összegyűjtött megfigyeléseket előkészítette egy „Hiteles térképe a Dunai Bolgárországnak és a Balkánnak” című fejezetbe, amelyet könyvének III. fejezetében helyezett el. Kijavította azokat a feltűnő hibákat, melyek a régi térképek téves adataiból származtak. A térképnek jelentős belső értéke volt és nagyon sok tekintetben adalékul szolgált nemcsak azzal, hogy régi hibákat kijavított.

Ezen a térképen viszonylagos pontossággal lett berajzolva a folyók hálózata, ezeknek partmenti szakaszai, a tavak és a Fekete tenger partja. Kanitz nagy figyelmet fordított a falvak hálózatára is. Egyetlen térképen sem, amelyet addig kiadtak, nem volt ennyi falu bejelölve (kb. 2300), 35 kolostor, utak és várak.

Joggal mondta a bolgár *Anasztaz Isirkov* (1868–1937) akadémikus, akinek „Bulgária (Föld- és Néprajz)” című tudományos földrajzi műve 1917-ben magyarul is megjelent: „Kanitz maga nem volt természettudós, sem földrajztudós, de ő nagyon sok földrajzi fogalmat alkotott, amely a mai, földrajzzal foglalkozó szakemberek számára is segítség”.

1870. október 17-én újra Nisbe érkezik, hogy folytassa az 1864-ben megkezdett munkáját, de a török hatóság akadékoskodása folytán kénytelen elhagyni a várost, ugyanis a piroti müdir megtudta, hogy Kanitz Pirot környékén topográfiai felvételeket készített.

Az 1870-es évek végén Kanitz tevékenysége és munkássága szorosan összefonódott a bolgár nép felszabadulási törekvéseivel.

Az 1876. áprilisi felkelés alatt legyilkolt ezrek, a felperzselt falvak és a bolgár nép öntudatra ébredésének elfojtása egyre jobban követelte az ún. bolgár kérdés megoldását. Kanitz maga is könyvének második kötetében írja: „Néhány hónapja az előtte majdnem ismeretlen Bulgária központjává vált a keleti kérdésnek és az európai politika legfontosabb tárgya lett.” Kanitz nemcsak szavakkal, hanem tettekkel is bizonyította elkötelezettségét a bolgár nép mellett. Amikor is a török hatóságok elfogták és halálra ítélték *Hriszto G. Danovot*, a XIX. század legnagyobb bolgár kiadóját, akit a magyar tudós az előző évben személyesen is megismert, Kanitz nem késlekedett közbelépni a megmentéséért: *gróf Andrássy Gyula* akkori közös külügyminiszter segítségével kiszabadította a felkelés egyik vezéralakját.

Oroszország kiharcolta a konstantinápolyi diplomácia összehívását 1876–77-ben. A török kormány azonban nem fogadta el a konferencia határozatát, s mivel a békés megoldások összes lehetőségét kimerítették, Oroszország 1877. április 12-én hadat üzent Törökországnak.

Kanitz a háború alatt a hadműveletekről tudósított. Bulgária felszabadulása után már csak kétszer járt ott a munkám elején kifejtett következményekkel.

Kanitz Fülöp Félix munkásságát nemcsak történelmi, hanem földrajzi szempontból is kell értékelni. Ugyanis az általa készített etnográfiai, geológiai és földrajzi térkép olyan új távlatokat nyitott meg az őt követő utazók és felfedezők előtt, amelyek elvezetnek a mai földrajzi ismeretekhez.

Nyugat-Bulgáriában a Duna, Timok és a Balkán hegység között mért magasságok 1870 őszén

Hely	Tengerszint feletti magasság, m
Vidin, hajóállomás	32
Flortin, kiemelkedés tíz percre a falutól	76
Rakovica, a templomnál	335
Bregovo	30
Koilovci, a bíró házában	58
Bratevac, a falu mögötti keleti kiemelkedés	225
Jaszenovac, észak-keleti kiemelkedés	265
Gracko, a faluban	292
Tupan, őrhely	290
Gola-Manova, őrhely	328
Vraska csuka, török vámház	332
Kula hegy láánál, a szétrombolt római erődnél	234
Rakovica, őrhely	326
Rabisa fennsík, 1 órára észak-nyugatra a falutól	338
Belogradcsik	532
Csupren, a postánál	412
Szt. Miklós, őrhely az átjáró magasságában	1348

1871 nyarán

Bjala-Bona han Tarnovónál	180
Szt. Péter kolostor Leszkovónál	417
Mekis, a faluban	56
Szivino	89
Gradiste	93
Karan-Virbovka, keresztény falurész	248
Szjucsundol, keresztény falurész	253
Bara, a Roszica folyó partján	149
Kursovo	394
Szevlijevo	213
Szt. Szokol kolostor Gabrovónál	699
Marko királyi halom	1208
Sipka, Penó han	548
Kazanlak, Mihály han	339
Miglizs, a kolostor udvara	478
Jahalni, a faluban	772
Trjavna, Miklós pap háza	774
Drjanovo	746